

Max Weber (Németország, 1864–1920): A szociológia mint az értelemmel teli társadalmi cselekvés tudománya

A német szociológus, Max Weber – aki ugyanahhoz a nemzedékhez tartozott, mint Emile Durkheim – kissé különösnek ható helyet foglal el az „ősök arcképcsarnokában”, a szociológiai elmélet művelői között. Egyetlen szociológiatörténetből sem hiányzik (ami egyébként nem mondható el minden, valamikor klasszikusnak rangsorolt gondolkodóról), a szociológia elméletével kapcsolatos munkásságát viszont rendkívül eltérően értelmezik; néha még azt is állítják, Webernek nincs is új elmélete, sőt egyáltalán nincs elmélete, inkább rendkívül következetesen érvényesített egy sajátosan szociológiai látásmódot, illetve közvetítést (vö. ehhez Käsler 1978, 175. skk.).

Más szinten Weber mindenekelőtt univerzális tudósként jellemezhető. Képesítését a jogtudományból és a közgazdaságtanból szerezte. Tanulmányai arról tanúskodnak, hogy elmélyülten foglalkozott a társadalom- és kultúrtörténettel, és ezen a területen rendkívül magas tudásszintről adnak számot. 1894-ben került a freiburgi egyetem közgazdaságtani tanszékére, 1897-ben az államtudományok rendes egyetemi tanára lett a heidelbergi egyetemen. 1907-ben visszavonult az egyetemi intézményekből, s ettől kezdve magántanárként és vendégprofesszorként működött. A szociológia intézményesülésében annyi része volt, hogy 1909-ben részt vett a Német Szociológiai Társaság megalapításában (amelyből azonban véleménykülönbségek miatt 1912-ben kilépett).

Életművét besorolva a cselekvéselmélet, a megértő szociológia, a módszertani individualizmus fogalmakat használják, elméleti teljesítményét a vallás-, a gazdaság-, az uralom- és jogszociológia, valamint a modern racionalizmus kapitalizmus (racionalizálódás-tézis) fejlődése kapcsán elért meghatározó felismerések kidolgozásával hozzák kapcsolatba. Álláspontjának jellemzésére megemlíthető még, hogy az egyik legélesebb társadalomtudományi vitában, a német szociológia úgynevezett értékítélet-vitájában, amely közte és a „katedraszocialisták” között folyt, elméletben és gyakorlatban is fellépett a tudományos és a (szociál)politikai állítások különválasztása mellett.

A Max Weberrel való számvetés egyik fő nehézsége abban rejlik, hogy különböző fejtegetéseit nemigen lehet rendszerezni, illetve „modellt” alkotni belőlük. Míg Durkheimnél aránylag világosan kiderül gondolkodásának „vörös fonala” vagy lényege, addig Weber elméleti és módszertani állításaiban nemcsak a vörös különböző árnyalatai, hanem különböző minőségű fonalak is találhatók, amelyeket csak azért „szőtt össze”, hogy aztán saját kezűleg szét is válassza őket. Nem csoda, hogy a szociológiai (sőt, a történeti vagy közgazdasági) irodalomban se vége, se hossza a Weber-értelmezéseknek, elméletének egyre újabb oldalait tárják fel, s vetnek el folyamatosan korábbi értelmezéseket.

7.1. A szociológiai megismerés tárgya: az egyén szubjektíven értelemteli tájékozódása

A gyakran fő művének nevezett *Gazdaság és társadalom* című művében (amelyet, az egyes töredékeket összefűzve felesége adott ki Weber halála után, s először 1922-ben jelent meg) a fejtegetések elején közli szociológiameghatározását:

„A szociológia [...] az a tudomány, amely értelmezően meg akarja érteni a társadalmi cselekvést, s ezáltal a cselekvés menetére és következményeire oksági magyarázatot kíván adni. »Cselekvés«-nek kell neveznünk minden olyan emberi viselkedést (akár külső, akár belső ténykedésről, akár valamilyen tevékenység elmulasztásáról, akár valaminek az eltűréséről van szó), amellyel a cselekvő vagy a cselekvők

valamilyen szubjektív *értelme*t kapcsolnak össze. »Társadalmi« cselekvésnek viszont az olyan cselekvést nevezzük, amely a cselekvő (vagy a cselekvők) által vélt értelme szerint számot vet mások viselkedésével, és ahhoz igazodik» (Weber 1967, 41). Ezt a meghatározást módszertani alapok követik, ahol egyes fogalmakat tisztáz, állást foglal „individuaalista módszer”-ével kapcsolatban, s elhatárolódik más szociológiai szemléletmódoktól. Ezeknek a fejtegetéseknek az elemzésével mármint az a probléma, hogy a „tisztán módszertani” feltevések mögött némi elmélet is el van rejtve, melyet azonban Weber mint olyat nem fejt ki nyíltan.

Kezdjük a más elméletektől való elhatárolódásokkal: Weber szerint a *szociológia specifikuma a cselekvések, illetve cselekvéstípusok szubjektív értelmének a megértése*. Értelmen, amely elméletének egyik középponti fogalma, nem valamilyen metafizikai elvet (mint például a történelem értelme) s nem is lélektani orientációt ért; az értelem azokból a szubjektív célokból, értékekből, eszközökből, motívumokból stb. áll, amelyeket az egyén – tudatosan vagy tudatlanul – cselekvéseivel kapcsol össze, s amelyek végső soron ezt a cselekvést magyarázzák. Weber ezzel nem azt állítja, hogy minden cselekvés mögött értelem van (a tisztán reaktív cselekvés nem értelemmentes cselekvés); amennyiben azonban van értelem, az annak alapján végbenő cselekvés a szociológia vizsgálódási körébe tartozik. Weber ezzel állást foglal mindenfajta metafizikai, funkcionalista vagy strukturalista értelemfeltárással szemben. Az állam nem jellemezhető kielégítően sem valamilyen emberen kívüli magasabb rendű eszme anyagi megvalósulásaként, sem mint valamely egész funkciója vagy szerve. Az egészről kiinduló elméletek vagy magyarázatok (organikus és funkcionalista elméletek) Weber szerint nem tévesek ugyan, ám szem elől tévesztik a sajátosan társadalmi: a szubjektív cselekvés értelemre hivatkozását. Funkcionalista magyarázatot – Durkheimhez hasonlóan – Weber azt érti, hogy valamely szervezet részét azzal magyarázzuk, milyen hatást fejt ki a szervezetben. Durkheim a maga elméletét azzal határolja el a biológiai társadalomelméletektől, hogy az aggregátumok egyes részeinek erkölcsi természetűnek feltételezett közös vonást, egymásra utalást (a kollektív tudatban megnyilvánuló szolidaritás-szükségletet) tulajdonít. Webernél viszont a hangsúlyok alapvetően máshová esnek.

Mivel az értelemmentelen orientált cselekvés hordozói csakis egyének lehetnek, a kollektívumok (közösségek, csoportok, társadalmak, államok, intézmények) nem önmagukból és funkcióikból érthetőek meg, hanem mintegy egyéni cselekvésmintáká oldandók fel: „Ezzel szemben a cselekvés megértő szociológiai értelmezése szempontjából ezek a képződmények (például az állam, egy részvénytársaság – E. B.) csupán egyes emberek elkülönült cselekvésének folyamatai és összefüggései, mert csak ezek lehetnek értelmileg irányított cselekvés számunkra érthető hordozói” (Weber 1967, 48).

Nem lehetséges itt választ adnunk arra a kérdésre, hogy valójában mi is a szubjektív értelem fogalmának tényleges tartalma Webernél – a Weber-értelmezőket ez a kérdés még sokáig foglalkoztatni fogja. Utalnunk kell viszont arra, hogy az értelem fogalmát különböző szociológiai gondolkodók vették át, tették patikamérlegre, fejlesztették tovább, és módosították (fenomenológiai-ismeretelméleti szempontból Alfred Schütz, rendszerelméleti értelmezésben Talcott Parsons és Niklas Luhmann; vö. jelen könyv megfelelő fejezeteivel). Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a szociológiai reflexió kiinduló kérdése Webernél, Durkheimtől eltérően nem az „egész”-re vagy „valamely aggregátum társadalmi kötelékei”-re, hanem az egyén értelemre vonatkoztatott, társadalmi cselekvésorientációjára irányul.

7.2. A szociológia alapfogalmai – ideáltípusok

Folytassuk Weber koncepciójának vizsgálatát annak a gondolatmenetnek a mentén, amelyet a „megértő szociológia alapvonásai”-ban (ez a *Gazdaság és társadalom* alcíme) fejt ki. Eközben szem előtt kell tartanunk, hogy Weber nem explicit elemzést ad a társadalomról, mint például Durkheim a munkamegosztás vizsgálatában, hanem módszertani kérdéseket akar tisztázni és alapfogalmakat kifejteni – természetesen mindig erőteljesen támaszkodva arra a történeti anyagra, amelyet a megalapozáshoz és annak szemléltetéséhez használ fel.

Módszertani fejtegetéseiben közelebbről is meghatározza a szociológia feladatát:

„A szociológia [...] típusfogalmakat alkot, és a történet *általános* szabályait keresi. A történelem ellenben *individuális, kulturálisan* fontos cselekedetek, képződmények, személyiségek oksági elemzésére és elhelyezésére törekszik” (Weber 1967, 51, 52). Itt először is még egyszer ki kell emelnünk a megértés jelentőségét, melyen Weber az oksági magyarázatokkal ellentétben az értelem kilúgozását érti (külsőleges ok-okozati viszonyok), s amelyről azt mondja, hogy mindig hipotetikus, tehát (empirikusan) nem igazolható. Az említett típusfogalmak mármint fogalmak – tehát a valóság gondolati absztrakciói –, amelyek tartalma a cselekvések általánosított értelem. Ezeket úgy nyerek, hogy a cselekvések bizonyos vonásait „egyoldalúan felfokozzák”, tehát bizonyos cselekvésminták tiszta lényegét alkotják meg. Weber *ideáltípusok*-nak nevezi őket, s nyomatékosan utal arra, hogy nem a tényleges, empirikus értelem gondolati leképezéséről s nem is több értelemmentes cselekvés átlagáról van szó, ezért az ideáltípusok fogalmak nem felelnek meg a valóságnak (aminek ellenőrzése annyiban is megoldhatatlan vállalkozás, hogy a cselekvés értelme korántsem tudatos). Nézzünk meg egy ilyen ideáltípust a társadalmi cselekvés meghatározó okai példáján:

„Minden egyéb cselekvéshez hasonlóan a társadalmi cselekvés lehet 1. *célracionális*: ekkor a cselekvést az határozza meg, hogy a cselekvő milyen viselkedést vár a külvilág tárgyaitól és más emberektől, és ezt a várakozást racionálisan kiválasztott és mérlegelt egyéni *céljainak* sikeres eléréséhez eszköznek vagy feltételnek használja; 2. *értékrationális*: a cselekvést valamilyen magatartás etikai, esztétikai, vallásos vagy bármilyen néven nevezendő *önértékébe* vetett hit határozza meg, a sikertől függetlenül; 3. *affektív*: különösképpen *emocionális*, a cselekvést tényleges affektusok és érzelmi állapotok, 4. *tradicionális*: a meggyökeresedett szokások határozzák meg” (Weber 1967, 55 – kiemelés: M. W.).

Ezeket a típusokat Weber arra utalva kommentálja, hogy „nagyon ritkán fordul elő, hogy a cselekvés, különösen a társadalmi cselekvés, *csak* az egyik *vagy* a másik irányban halad. E cselekvésmódok természetesen semmiképpen sem jelentik a lehetséges cselekvésmódok kimerítő osztályozását, hanem csak szociológiai célokra megalkotott, fogalmilag tiszta típusok, amelyeket a reális cselekvés többé vagy kevésbé megközelít, vagy amelyeknek keveréke (s ez a gyakoribb eset)” (Weber 1967, 57). Az ilyen típusalkotás célja az is, hogy a tényleges cselekvést szembeállítsa az elvont típusokkal, s így vezesse le (értse meg) valamely valóságos cselekvés értelem-tartalmát.

A négy cselekvéstípus az alapja a legtöbb további alapfogalomnak. A cél- és érték-racionalitás, illetve emocionalitás és tradicionális közötti különbségre épülnek fel többé vagy kevésbé a további típusok. Szemléltessük ezt egy további példával, mégpedig a társadalmi kapcsolattal. Ehhez először ismét arra utalunk, hogy bizonyos fokig kettős vállalkozásba fogunk – részben Max Weber szociológiai-módszertani eljárását követjük, részben az absztrakt típusalkotásból a többi, itt bemutatott elmélettel összevethető tartalmat kívánunk kilúgozni a társadalmiság elmélete szempont-

jából. *Társadalmi kapcsolaton* Weber több ember magatartását érti, „ha egymásra figyelnek és egymáshoz igazodnak” (Weber 1967, 57). A társadalmi kapcsolat Weber értelmezésében *nem előfeltételezi a szolidaritás meglétét*: a harc vagy az ellenségeskedés éppúgy társadalmi kapcsolat, mint a szerelmi kapcsolat, a család, az egyház, a szövetség vagy az állam. Durkheimnél a társadalom a szolidaritással azonos, a harcot patológiakusnak, a normál állapottól eltérőnek, a társadalmiság elvével ellentétnek tekinti. A weberi meghatározásban ismét az értelmes orientáció szubjektív jelentésére bukkanunk: a társadalmi kapcsolat nem a társadalmi rendszer funkcionális követelményeiből keletkezik (mint például a munkamegosztás a szolidaritás megőrzésére Durkheimnél), hanem szubjektív cselekedetek nyomán, amelyeknek nem előfeltétele semmiféle „egész”.

Weber a *közösség* és a *társadalom* formájában látja a társadalmi kapcsolatok két alapformáját:

„Közösséginek nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvés beállítottsága – az egyedi esetben vagy átlagosan, vagy a tiszta típusban – a résztvevőknek szubjektíven *átértzett* (affektív vagy tradicionális) *összetartozásán* alapul.

Társulásnak nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvés beállítottsága racionálisan (érték- vagy célracionálisan) motivált *érdekkiegyenlítődségen* vagy ugyanúgy motivált *érdek-összekapcsoláson* alapul. A társulás igen gyakran, de nem mindig a kölcsönös jóváhagyással létrejött racionális *megegyezésre* támaszkodik. Ekkor a társult cselekvés

a) értékrationálisan a *saját* kötelezettségbe vetett hitre,

b) célracionálisan a másik fél várható lojalitására épül” (Weber 1967, 66). A közösségi forma példaként említi Weber a családot, míg a társadalmi formára a piaci szabad cserét és a gazdasági üzemet. Egyszersmind arra is utal, hogy a legtöbb társadalmi kapcsolatban keveredik a két ideáltípus. Hasonlítsuk ezt össze ismét Durkheim látásmódjával, aki a mechanikus (közösségi) és az organikus (társadalmi) szolidaritás fogalmaival valami hasonlót vizsgált. Durkheim a közösségi elemek bizonyos fokú dominanciáját állapította meg a társadalmi kapcsolatokban; a szerződések létrehozta kötések (tehát a weberi terminológiában a társadalmi viszonyok) előfeltételezik a törekvést az összhangra és szolidaritásra (tehát Weber szerint a közösségi cselekvést megteremtő érzelmi elemekre). Webernél csak a két társadalmi forma keveredését találjuk, de – Durkheimmel ellentétben – azt nem, hogy a közösség a társadalom fölé lenne rendelve.

Ezzel be is fejezzük a szociológia tárgyára és módszerére vonatkozó weberi fejtegetések ismertetését, valamint néhány kiválasztott alapfogalom vagy ideáltípus vizsgálatát. A típusok szükségképpen inkább leíró megfogalmazása és az individualista módszerrel kapcsolatos rövid fejtegetések segítségével még nem tudtuk végérvényes formában bemutatni Weber cselekvés-, illetve társadalommodelljét. Erről egyik legismertebb vizsgálata kapcsán ejtünk szót.

7.3. Kapitalizmus és protestáns etika – szubjektív cselekvés és társadalom

A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című vizsgálódásával (első változata 1904, átdolgozva 1920, első megjelenése Weber halála után 1920) és a kérdéskörre vonatkozó további cikkeivel Weber kora társadalomtudományi vitáinak egyik „méhkasába” – a modern kapitalizmus keletkezésének kérdésebe – nyúl. A kiindulópont az a számos tudós által tárgyalt tény, hogy összefüggés van a társadalmi rétegződés, a jövedelem, a hivatás és a felekezeti hovatartozás között: a 19. század végén a Német Birodalomban a protestánsok felülreprezentáltak voltak a magasabb társadalmi rétegekben és a tőketalajdon terén. Weber felveti a hitvallás és a gazdasági helyzet közötti oksági

összefüggés kérdését, s először arra a következtetésre jut, hogy nem a gazdagság és a tulajdon szabja meg a vallási magatartást, hanem fordítva, „az emberekbe *belevenelt sajtószellemiség*, nevezetesen a szülőföld és a szülői ház vallásos légköre által determinált neveltetési irány meghatározta a pályaválasztást és az életpálya további alakulását” (Weber 1967, 305). (Utalunk itt arra, hogy Weber állításai számos empirikus tényre támaszkodnak, amelyeket itt nem tudunk ismertetni.) Weber a vallási gondolkodás és a gazdasági cselekvés közötti megfeleléseket szándékozik feltárni. Ehhez azonban mégsem a kapitalizmusban végbemenő, tisztán gazdasági cselekvést vizsgálja, hanem a „kapitalizmus szellemé”-nek meglétéből indul ki, amelyen meghatározott érületet ért: ezt a szellemet – amelyet kezdetben nem határoz meg – egy olyan gazdasági *ethosszal* azonosítja, amelyben a legfőbb jó „a pénzszerzés, az egyre több pénz szerzése, kérlelhetetlenül megtagadva minden elfogulatlan élvezetet, s annyira megfosztva azt mindennemű eudaimonisztikus vagy akár hedonisztikus szemponttól, annyira öncél gyanánt gondolva azt el, hogy úgy jelenik meg, mint ami az egyén boldogságával vagy hasznával szemben merőben transzcendens és tökéletesen irracionális” (Weber 1967, 316). A kapitalizmus szelleme tehát nem az egyéni boldogság fokozására szolgáló élettechnikát nyújt, nem a „dolgozni az életért”, hanem az „élni a munkáért” elve fejeződik ki benne. Durkheimhez hasonlóan Weber is a gazdasági cselekvés nem gazdasági eredetét hangsúlyozza. A pénzszerzés a hivatásbeli ügyesség eredménye, amelyet a kapitalizmus gazdasági ethosza kötelességként ró az egyénre.

A gondolatmenet folytatásaként Weber kijelenti (s ezzel térünk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy mi is individualizmusának a tartalma), hogy az etikai életvezetés ismertett formájának egyszerűen létre kellett jönnie, de a kifejlett kapitalizmusban már nem ez határozza meg a cselekvést. Mert „a mai tőkés gazdasági rend ropant univerzum, amelybe az egyén beleszületik, s amely számára, legalábbis mint egyén számára gyakorlatilag változtathatatlan közegként van adva, amelyben élnie kell. Amennyiben az egyén a piacra lép, ez a rend rákényszeríti a gazdasági cselekvés normáit” (Weber 1967, 317).

Weber mindazonáltal nem fogadja el a rendszer ábrázolt önkiválasztási elvét a történelmi jelenségek magyarázatának eszközeként. Mert a versengés elve nem mindig létezett, ahogy a vele járó életszemlélet sem; keletkezésük az, amit voltaképpen meg kell magyarázni, s amit magából a rendszerből megmagyarázni nem lehet. A modern kapitalizmus keletkezése Weber szerint egy „új szellem”, tehát egy új gazdasági rend meghonosodásának tulajdonítható, s nem (egyedül) a tőkés módon értékesítésre alkalmas pénzkészletek meglétének, ahogy a történelmi materialista elmélet feltételezi. Ennek az elméletnek a cáfolatára, amely – Weberrel ellentétben – a tőkés gazdasági rendszerhez kapcsolódó eszmeképződmények (tudományos értelmezés, vallás, erkölcs, mindennapi gondolkodás) keletkezését lényegében az anyagi előfeltételektől függetlenül, két érvrendszerrel vonultat fel:

Egyrészt arra utal, hogy az amerikai Keleten a puritánok betelepődése nyomán az új gazdasági érület már a tőkés gazdaság kifejlődése *előtt* meghonosodott (ezen érv csekély meggyőző ereje miatt Webernek a következőkben kissé meg kellett hajolnia a kritika előtt); másrészt annak kimutatásán fáradozik, hogy a kapitalizmus gazdasági rendszerének megfelelő gondolkodási rendszer korántsem a gondolkodásnak a racionális tőkés gazdasági cselekvést kísérő racionalizálása, ellenkezőleg, eredetileg rendkívül irracionális elemeket tartalmaz. Már utaltunk ezekre az irracionális elemekre – a hivatásszerű munkának való odaadás, az élvezetről való lemondás erkölcsi kötelességére. Ennek az etikai magatartásnak a magvát Weber a protestantizmus vallási elképzeléseihez kapcsolja. A lutheri bibliafordításban található meg először a hivatás fogalma, amely a katolicizmussal ellentétben az evilágiságra irányuló ke-

resztény élet istennek tetsző voltára hívja fel a figyelmet. A legfontosabb, a kapitalista szellemnek megfelelő vallási gondolat azonban Kálvin tanításában lelhető fel – az *e világi aszkézis* mint az isteni kiválasztottság bizonyosságának megszerzésére szolgáló eszköz:

„Az eddig elmondottakat abban foglalhatjuk össze, hogy az e világi protestáns aszkézis teljes erejével ellene működött a birtoklás elfogulatlan *élvezetének*, leszűkítette a *fogyasztást* s főként a luxusfogyasztást. Ezzel szemben olyan lélektani hatása volt, hogy *megszabadította a javak szerzését* a tradicionalista etika gátlásaitól, s úgy rombolta le a nyereségvágy korlátait, hogy nemcsak legalizálta azt, hanem (az ábrázolt módon) kifejezetten az isteni akaratot is láttatta benne. Az érzékiség és a külső javakhoz való ragaszkodás elleni harc *nem a racionális szerzés*, hanem a birtokolt javak irracionális használata ellen irányult” (Weber 1995, 211). Ennek az alapvető vallási magatartásnak a külső eredménye „*az aszketikus takarékosági kényszer által végbevitt tőkeképzés* (és -értékesítés, illetve -bővítés – E. B.)” (Weber 1995, 213). A tőkeképzés és a gazdasági rendszer általa előidézett megváltozása vallási szempontból bizonyosfajta életvezetés nem kívánt mellékhatása.

Webernek a modern kapitalizmus keletkezésére és fejlődésére vonatkozó tézisei még ma is le nem zárt viták tárgyai. Amennyire lerövidítve mutattuk itt be gondolatmenetét, annyira kevés helyet szentelhetünk ennek a vitának is. Mindazonáltal hadd utaljunk egy kritikus pontra: bár Weber ismételten hangsúlyozza, hogy a kapitalizmus fejlődésének általa adott értelmezésével nem egyoldalú oksági magyarázattal kíván szolgálni, s maga is példákat említ kapitalista gazdasági formák keletkezésére a reformáció előtt és a protestáns kultúrkörön kívül, mégis következetesen száll szembe minden materialista értelmezési kísérlettel, és azok cáfolatát használja fel érveléséhez.

Weber elemzése „a vallásos hit bizonyos formái és a hivatásetika közötti rokonságról” (Weber 1995, 78): igen ígéretes és hatásosan előadott program. A továbbra is nyílt vita az anyagi és szellemi tényezők közötti oksági összefüggés irányáról, értékét semmivel sem csökkentheti.

Kiegészítésül a weberi modellnek még egy oldalát kell kiemelnünk: a minden emberi cselekvés alapvető, illetve eredendő értékre vonatkozását. Bár Weber életművének ilyen értelmezése talán merésznek hat, kapitalizmuselemzéséből mégis aránylag egyértelműen vonható le ez a következtetés. Hiszen abból az derül ki, hogy még a gazdasági célracionalitás is csak a cselekvés megfelelő erkölcsi-etikai orientációjának (érték-racionalitás) kíséretében juthat érvényre történelmileg, s hogy valamely gazdasági rendszer keletkezése tisztán gazdasági célra irányultságból nem magyarázható meg.

Ezzel a weberi cselekvésmodell valamennyi összetevőjét bemutattuk. A szociológiai értelmezés mintáinak visszaindividualizálásával találkozunk itt, amennyiben Weber a szubjektív – értelemre orientált (azaz mindenekelőtt célokat és értékeket követő) – cselekvéseknek rendszerteremtő jelleget tulajdonít. A rendszer ezeknek az egyes cselekvéseknek a nem kívánt, véletlen terméke, utána azonban már önálló dinamikája van, és olyan önszabályozási mechanizmusokat alakít ki, amelyek normatív és anyagi kényszerrel hatnak vissza az egyénekre. Ami ebben talán sajátosan szociológiai jellegű – szemben a legalább kiindulópontjaiban hasonló modellekkel, amilyen például Adam Smithnél a piac mint „láthatatlan kéz” –, az az emberi cselekvés alapvető értékirányultsága.

7.4. Weber műve és hatása

A weberi életmű teljes bemutatása szétfeszítené az itt rendelkezésünkre álló kereteket. A legfontosabb szövegekre már amúgy is utaltunk. Amíg élt, Weber viszonylag befolyásos volt – s nemcsak a szociológusok, hanem a közgazdászok, jogtudósok,

történészek és filozófusok között is. Köre a legkülönbözőbb elméleti beállítottságok képviselőit bővölte el. Említsük meg – nem annyira rendkívüli jelentősége miatt, mint inkább Weber talán meglepően kiterjedt hatását illusztrálendő – a magyar marxistát, Lukács Györgyöt, akinek tanítványai az individualisztikus cselekvéselmélet elemeit próbálták összeegyeztetni a marxista gondolkodással. Hasonlóképpen hatott Weber gondolkodása a nyugat-európai marxista, illetve kritikai gondolkodásra, Adornótól és Horkheimertől Habermasig.

Weber koncepciójának legkövetkezetesebb továbbfejlesztése azonban az amerikai Talcott Parsons nevéhez fűződik, aki Weber, Pareto, Durkheim és Marshall nyomán alkotta meg a társadalmi cselekvés struktúrájának elméletét, végső soron a strukturális-funkcionalista rendszerelméletet. Parsons révén tört vissza 1945 után Weber műve Európába, ahonnan, a szociológia kényszerű megszüntetése miatt a harmincas évek elejétől eltűnt. A társadalomtudományi könyvpiacra még ma is évente több olyan mű jelenik meg, amely Weber koncepciójával foglalkozik, és gondolkodásának új értelmezésére vállalkozik. Az „újweberianusok” (például Ralph Bendix, hogy csupán egyetlen képviselőjüket említsük) minden kultúrkörben a weberi eszközökkel próbálják a társadalmi jelenségeket magyarázni.